

Васић Тијана*

Универзитет у Новом Саду

Природно-математички факултет, Нови Сад

Одлуке Европског суда за људска права као пример (не)поштовања аутономије и аутокефалности Православних Цркава

Резиме: Свака земља која постане чланица Савета Европе истовремено је дужна да потпише прихватање свих дужности и обавеза које јој следеју по ратификовању *Евројске конвенције о људским љравима*. Шта све обухвата обим загарантованих верских права формулисаних у чл. 9. и чл. 11. *Евројске конвенције о људским љравима* и колико је досадашња судска пракса испоштвала принципе аутономије и аутокефалности Православних Цркава представљаће основу овог рада. Анализа кључних пресуда Европског суда за људска права, које су се на посредан или непосредан начин бавиле односом држава према помесним Православним Црквама, може нам дати одговоре на питања у ком смеру се државно-црквено право може развијати у будућности и који став Српска Православна Црква у том случају треба да заузме како би се заштитила од оних верских заједница које прете да угрозе интересе наше Цркве.

Кључне речи: *конвенција о људским љравима*, Европски суд за људска права, слобода вероисповести, слобода удруживања, аутономија, аутокефалност.

Савремену епоху карактерише развој идеја секуларизма, плурализма и све већи значај и проширење каталога људских права. Усвајање *Евројске конвенције о људским љравима* и оснивање Европског суда за људска права као тела које омогућава њено спровођење, унели су апсолутну новину у дотадашње правне механизме. Држава није више последња инстанца која се може немилосрдно опходити према својим грађанима. Јемство слободе и дефиницију демократског духа представља чињеница да „појединац, па био он најјаднији и најслабији, може да се обрати Суду, пред којим ће бити једнак с највећом од држава и најмоћнијом међу владама“ (Поповић 2008, 13). Слобода мисли, савести и вероисповести гарантована је чл. 9. *Евројске конвенције о људским љравима* и он гласи:

1. Свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести; ово право укључује слободу промене вере или уверења и слободу човека да, било сам или у заједници са другима, јавно или приватно, исповеда веру или уверење молитвом, проповеди, обичајима и обредом.

*¹ tijana.t.vasic@gmail.com

2. Слобода исповедања вере или убеђења може бити подвргнута оним ограничењима која су прописана законом и неопходна у демократском друштву у интересу јавне безбедности, ради заштите јавног реда, здравља или морала, или ради заштите права и слобода других.

Оно што би на самом почетку било корисно нагласити јесте да код верских слобода формулисаних на овај начин можемо разликовати слободу унутрашњег духовног живота (за који кажемо да спада у *forum internum*), која не може бити предмет државног мешања те представља апсолутно право сваког појединца и слободу испољавања вере или уверења (*forum externum*) где држава сме приступити ограничењу сходно ст. 2. овог члана. Питања поштовања аутономије и аутокефалности Православних Цркава спадају у колективни аспект слободе вероисповести и немогуће их је сагледати без познавања судске праксе и без позивања на њу. Стога, уколико желимо схватити какав је конкретан однос Суда у Стразбуру према верским правима Православних Цркава загарантованих Конвенцијом и какав може бити одговор Суда на представке које се тек могу наћи пред овим међународним органом, неопходно је да извршимо бар кратак осврт на досадашњу богату судску праксу.

Аутономно постојање Православних Цркава из угла Европског суда за људска права

По признању самог Суда, „аутономно постојање верских заједница неотуђиви је део плурализма у једном демократском друштву те је, самим тим, реч о питању које се налази у самој жижи заштите коју пружа члан 9“ (*Metropolitan Church of Bessarabia v. Moldova*, 45701/99, §118). Државна неутралност, тј. уздржаност од мешања у црквене послове, дозвољава верским заједницама да самостално дефинишу своју специфичну мисију, да одлуче на који ће начин црквене структуре испунити ту мисију те да одреде природу и обим институционалне сарадње са друштвом које их окружује (Durham 2001, 26). С тим у вези, могуће је издвојити бар три различита аспекта црквене аутономије с којима се Суд до сада сусретао у свом раду, а где се сумњало на повреду овог драгоценог права обухваћеног Конвенцијом. То су: 1) мешање у унутрашње спорове међу припадницима одређене верске заједнице и избор црквених власти, 2) заштита богослужбених места и питање имовине верских заједница и 3) права појединца (тј. индивидуална права) у оквиру верске заједнице.

Мешање у унутрашње спорове међу припадницима одређене верске заједнице и избор црквених власти

Када је реч о представкама које на ову тему дођу на адресу Суда у Стразбуру, оне најчешће садрже позивање на повреду чл. 11. Европске конвенције о људским правима којим је гарантована слобода удруживања и којом се верске заједнице

штите од произвољног и неоправданог мешања државе.² Тако Суд у више оваквих пресуда не пропушта да нагласи да ће свака мера државе у којој она „фаворизује одређеног лидера или групу у некој подвојеној верској заједници или настоји да ту заједницу или један њен део примора да се стави под водство једног руководства противно својој вољи, представљати кршење слободе вероисповести“ (*Врховни свети савет Исламске заједнице ѱроѿив Буѿарске*, 39023/97, § 73). Иако Суд признаје да је за државу понекад неопходно да ступи у акцију како би помирила интересе разних вероисповести и верских група које коегзистирају у једном демократском друштву, држава је дужна да остане неутрална и непристрасна чак и онда када су проблеми који се могу јавити веома непријатни. „Улога власти у таквим околностима није да уклоне узрок напетости елиминацијом плурализма, већ да обезбеде да конкурентне групе толеришу једна другу“ (*Serif v. Greece*, 38178/97, § 49–54). Две представке које су се тичале директно спорова унутар Православне Цркве третирају овај проблем. Наиме, случај *Светомихаиловске ѿарохије ѿроѿив Украјине* бавио се правима једне кијевске парохије да напусти Украјинску Православну Цркву Московске патријаршије и да пређу под јурисдикцију Украјинске Православне Цркве Кијевске патријаршије. Ова потреба наступила је као плод незадовољства радом додељеног им свештеника, управљањем црквом, финансијским питањима и односом епархије према споменутој парохији (Ђурђевић 2009, 228). На основу тога поднели су државној администрацији града Кијева захтев за регистрацију амандмана на постојећи Статут, као и пријаву промене деноминације, што су они одбили. Европски суд за људска права је у овом случају донео одлуку да такав акт кијевских власти представља мешање у права загарантована чл. 9. и 11. ЕКЉП. „Суд сматра да у случајевима када је верска група у очигледном сукобу са старешинством цркве којој фактички припада и када је у обавези да промени статут и да региструје своје амандмане са ризиком да буде искључена из организације којој је оригинално припадала, ситуација захтева опрезан, неутрални приступ конфликту од стране домаћих власти“ (*Светомихаиловска ѿарохија ѿроѿив Украјине*, 77703/01, § 123). По мишљењу Суда, држава не може обавезати приватну организацију која функционише у складу са законом да прима или искључи постојеће припаднике из чланства. Верске заједнице су у тим ситуацијама слободне да одреде начине пријема нових чланова, као и начине искључивања старих чланова, а држава није овлашћена да одреди да ли су начини на које се исказују верска осећања прикладни.

Други случај који је покренуо велику лавину питања о равнотежи између црквене аутономије регулисане чл. 9. и слободе удруживања дефинисане чл. 11.

² Члан 11. ЕКЉП гласи:

1. Свако има право на слободу мирног окупљања и слободу удруживања с другима, укључујући право да се оснива синдикат и приступи му ради заштите својих интереса.

2. За вршење ових права не смеју се постављати никаква ограничења, осим оних која су прописана законом и неопходна у демократском друштву у интересу националне безбедности или јавне безбедности, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, или ради заштите права и слобода других. Овим се чланом не спречава законито ограничавање вршења ових права припадницима оружаних снага, полиције или државне управе.

био је предмет који је поднео синдикат *Păstorul cel Bun (Добри пастор)* *іроїив Румуније*. Наиме, у априлу 2008. године 32 православна свештеника и три не-свештена лица запослена у Архиепископији Крајовској одржали су Генералну скупштину на којој су решили да оформе синдикат чији је циљ био заступање и заштита стручних, економских, социјалних и културних права и интереса његових чланова у њиховим односима са црквеном јерархијом и Министарством културе и верских питања. Архиепископија Крајовска која се умешала као трећа страна у поступку навела је да је оснивање синдиката, без сагласности и благослова Архиепископа, забрањено Статутом Румунске Православне Цркве, који је одобрен уредбом Владе. Након одлуке суда да одобри регистрацију синдиката, Архиепископија оспорава пресуду и истиче да су сви свештеници приликом рукоположења преузели обавезу поштовања свих одредби, канона и Статута Цркве. Окружни суд је усвојио њену жалбу и поништио регистрацију. Приликом подношења представке Европском суду за људска права, удружење Добри пастир навело је да је одбијање њихове пријаве да се региструју као синдикат представљало повреду права његових чланова које јемчи чл. 11. Конвенције. У својој пресуди од 31. јануара 2012. године, Европски суд за људска права је утврдио повреду чл. 11. Конвенције, будући да су подносиоци представке своје дужности обављали по уговорима о раду и да су финансирани углавном из државног буџета³ те не могу бити изузети из свих одредби грађанског права. Констатујући да је одлука Окружног суда да одбије регистрацију била базирана на потреби да се заштити традиција православног хришћанства, његови основни принципи и одредбе канонског права, Суд није био у стању да уочи „горућу социјалну потребу“ и стога таква одлука није била неопходна у демократском друштву.

Међутим, након захтева Владе да предмет упути Великом већу⁴ на разматрање Суд налази, са 11 гласова према 6, да ипак није било повреде члана 11. У пресуди је констатовано да у Европи постоји велики број уставних модела државно-црквених односа⁵ те да државе морају уживати шире поље слободне процене. Одбивши да се умеша у рад и организацију Румунске Православне Цркве, држава је испоштовала своју дужност да остане неутрална.

У предмету *Свјої Синода Буїарске Православне цркве (мїїроїолиїї Инокентїїїє) іроїив Буїарске* Суд се бавио питањем раскола у оквиру Бугарске Православне Цркве. Све је почело 1971. године, када је патријарх Максим изабран

³ Приликом жалбе Великом већу Влада је тврдила да држава не предвиђа плаћање зараде свештеницима већ она само пружа финансијску помоћ која се обрачунава на основу броја верника Цркве и њених стварних потреба (став 97. пресуде које је Велико веће донело 9. јула 2013).

⁴ Према чл. 43. Конвенције у року од три месеца од доношења пресуде „свака странка може, у посебним случајевима, да захтева да се предмет изнесе пред Велико веће“ које чини седамнаест судија.

⁵ Што се тиче Србије, њу карактерише нешто што се у литератури назива хибридни моделом државно-црквених односа. Наиме, Устав Републике Србије у чл. 11, као и у члану 44. ст. 1. и 2. гарантује стриктну одвојеност Цркве и државе, док Закон о црквама и верским заједницама стаје уз начело кооперативне одвојености, тј. одвојености уз сарадњу, што би значило да држава сарађује са црквама и верским заједницама око питања која спадају у оквир заједничког интереса. Више видети код Ђурђевић 2009, 264–268.

за поглавара Бугарске Православне Цркве од стране комунистичке партије тог времена. Када је демократија ступила на снагу, 1989. године, група свештеника довела је у питање легитимитет Максимовог постављења те су затражили нове изборе, али је Свети Синод БПЦ одбио да их одржи. Незадовољни таквом одлуком, горепоменути свештеници ступају у савез са десничарском Владом која је била против патријарха, видећи у њему само комунистичку марионету. Дана 25. маја 1992. године, Влада изјављује како је Синод БПЦ нелегитиман и тражи нове изборе. Ове изборе осваја Пимен, лидер „бунтовничких“ свештеника, те се медији почињу обраћати њима као алтернативном синоду, будући да је патријарх Максим и даље био на челу Бугарске Цркве. Раскол постаје све очигледнији. Власт на све начине подржава Пимена, док патријарх Максим бива прогоњен, а црквена имовина одузимања и додељивана расколницима. Патријарх Максим и Свети Синод Бугарске Православне Цркве обраћају се коначно за помоћ свим аутокефалним Православним Црквама, како би пронашли заједничко решење за превазилажење кризе. У јесен 1998. године, састаје се сабор поглавара аутокефалних Цркава који су сложено закључили да је само Бугарска Православна Црква на челу са патријархом Максимом законита, канонска и Богом установљена, а да су све друге групације богоодступне и расколничке, ма како себе називале. Пимен и његове присталице позвани су да се врате у крило Цркве.

Овај указ имао је неочекивано позитиван утицај како на власти, тако и на расколнике, јер Пимен одустаје од патријаршијских претензија и убрзо умире, априла 1999. Желећи да оконча спор и одржи верско јединство у претежно православној земљи, бугарска Влада је усвојила *Акџи о верским деноминацијама* 2002. године којим је укинут алтернативни синод, а Синод БПЦ на челу са патријархом Максимом препознат као правно тело без потребе доношења посебног правног акта. Међутим, митрополит Инокентије који је себе сматрао наследником Пимена није одустајао од борбе са канонском јерархијом. Како је Влада одбила његову регистрацију, 21. јула 2004. године, полиција протерује Инокентија и његове следбенике из храмова и других верских објеката, које су они још увек држали под својом контролом. У децембру исте године он подноси представку Суду у Стразбуру, а две године касније то чини и група од шест бугарских држављанина који су били запослени у његовом удружењу.

У својој одлуци из јануара 2009. године, Суд је након детаљног испитивања случаја установио да се држава умешала у унутрашњу организацију БПЦ кроз далекосежне мере:

У овим околностима, иако је истина да многи чланови Бугарске Православне Цркве, као и православних хришћанских цркава из читавог света, виде патријарха Максима као јединог канонског поглавара, од велике је важности и чињеница да је Бугарска Православна Црква дубоко и истински подељена и да су власти приступиле решавању проблема без уважавања уставног принципа државне неутралности у верским стварима и позиције коју је имала друга

страна верске заједнице (*Case of Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church [metropolitan Inokentiy] and others v. Bulgaria*, 35677/04, §151).

Плурализам као одлика демократског друштва неспојив је са намером државе да подељеној верској заједници наметне јединствено вођство, користећи чак и државне снаге, укључујући правне забране и полицијске акције, како би се стало на крај активностима алтернативног синода. Будући да су и Влада и трећа страна (Св. Синод Бугарске Православне Цркве) наглашавали да је јединство Бугарске Православне Цркве нешто што је од историјског значаја за читаву нацију и да умногоме утиче и на културни идентитет бугарског народа, Суд је одговорио да је његова јуриспруденција по овим питањима веома јасна: „У демократским друштвима није на држави да предузима мере како би обезбедила верским заједницама да остану или буду подведене под јединствено вођство“ (*Case of Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church [metropolitan Inokentiy] and others v. Bulgaria*, 35677/04, §147).

Заштита богослужбених места и питање имовине верских заједница

Већ од самих почетака свога рада Суд недвосмислено потврђује да је право верских заједница да поседују и слободно управљају имовином и богослужбеним местима неодвојиво од уживања права на слободу вероисповести. Међутим, проблем који се тиче директно наше Цркве и код кога још увек није постигнуто правично решење тиче се имовине цркава и манастира која је одузета након Другог светског рата. Будимљанско-никшићка епархија поднела је представку против Црне Горе због имовине која јој је одузета или одмах након Другог светског рата или одлукама релевантних агрикултуралних комисија 1946. године. Као подносиоци представке потписани су Будимљанско-никшићка епархија са још једанаест цркава и манастира који припадају Српској Православној Цркви. У марту 2004. они су, ослонивши се на одредбе *Акџа о реституцији* из 2002. године, поднели захтев за реституцију црквене имовине. Међутим, у мају 2003. године, многе одредбе овог Акта су проглашене неуставним од стране Уставног суда Црне Горе. Том приликом закључено је да неке одредбе овог Акта крше права оних којима та земља сада припада, те заправо Акт никад није ни коришћен у пракси. Дана 8. априла 2004. године, ступио је на снагу нови Акт о реституцији у којем се каже да ће повраћај црквене имовине бити регулисан посебним законом.

Како није било позитивних одговора од стране судства, подносиоци представке обраћају се 15. јуна 2005. Европском суду за људска права. Жалили су се на кршење чл. 1. Протокола бр. 1. (заштита имовине) и чл. 14. (забрана дискриминације) јер је *Акџа о реституцији из 2004.* правио разлику између физичких лица и верских заједница. У одлуци Суда истакнуто је да чл. 1. Протокола бр.1. не намеће никакве опште обавезе државама-чланицама да поврате имовину која је цркви припадала пре него што су ратификовале Конвенцију. Суд нема времен-

ску јурисдикцију да истражује околности експропријације и њихове последице јер се све догодило много пре него што су Конвенција и Протокол ступили на снагу. Представка је проглашена неприхватљивом будући да су се подносиоци представке ослонили на закон чије су кључне одредбе проглашене неуставним пре него што је Конвенција ступила на снагу, али и пре него што су они уопште попунили захтев. С обзиром на то да се забрана дискриминације у смислу чл. 14. узима само у односу на друге одредбе гарантоване Конвенцијом, жалба се и по том питању сматра неприхватљивом.

Истом тематиком⁶ бави се и представка *Миџројолије црногорско-јриморске и других јројив Црне Горе*. Захтев за повраћај црквене имовине поднесен је Влади Републике Црне Горе 23. марта 2004. за време важења ранијег закона о праведној реституцији. Због „ћутања администрације“ подносиоци представке су покренули поступак пред Врховним судом, односно касније пред Управним судом Црне Горе, али без успеха. На захтев Суда, Канцеларија заступника за Црну Гору пред Европским судом за људска права доставила је пресуду Врховног суда Црне Горе из 2013. године, али од тада нема повратних информација од стране Суда.⁷

Крајем децембра месеца 2019. године посланици у Скупштини Црне Горе изгласали су по многим тачкама споран *Закон о слободи вјероисповести или увјерења и љавном љоложају вјерских заједница* (Службени лист Црне Горе, бр.74/2019). У чл. 62 овог Закона стоји:

Вјерски објекти и земљиште које користе вјерске заједнице на територији Црне Горе који су изграђени, односно прибављени из јавних прихода државе или су били у државној својини до 1. децембра 1918. године, и за које не постоје докази о праву својине вјерских заједница, као културна баштина Црне Горе, државна су својина.

У чл. 64. даље се каже да „верска заједница наставља са коришћењем објеката и земљишта који су предмет уписа до одлуке државног органа надлежног за одлучивање о државини, коришћењу и располагању овим објектима и земљиштем“. Иако Влада пориче да је њен циљ отуђивање имовине Српској Православној Цркви занимљив је податак који се може пронаћи у Извештају Стејт Департамента о верским слободама у Црној Гори⁸ да су и друге верске заједнице, осим СПЦ,

⁶ За детаљнију анализу овог питања у обзир би се морао узети и случај *The Holy Monasteries v. Greece* (бр. представке 13092/87 и 13984/88) у којем се Суд у Стразбуру бавио спорним *Законом 1700/1987* који је мењао правила администрације и који је омогућавао пребацивање великог дела манастирског добра у руке грчке државе. Ова представка је такође проглашена неприхватљивом од стране тадашње Комисије.

⁷ Видети *Годишњи извештај Канцеларије заступника Црне Горе љред ЕСЉП*, бр. 15–21/2018. год, од 25.04.2018. године (доступан на сајту: www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=313511&rType=2).

⁸ Важно је напоменути да *U.S. State Department* и његова Канцеларија за међународну верску слободу сваке године објављује извештаје о стању верских слобода по државама. Горепоменути извештај који се тиче стања верских слобода у Црној Гори у 2019. години („2019 Report on Interna-

изразиле забринутост о оваквим одредбама Закона. Сматра се да је Влада тим чином фаворизовала само једну верску заједницу (тзв. Црногорску Православну Цркву) и да жели на тај начин створити *de facto* државну религију. Усвајање овог Закона није прошло без осуде европских институција (Венецијанска Комисија, Европска служба за спољне послове – EU EEAS), које су својим саопштењима изразиле забринутост и истакле да се овом материјом треба бавити на свеобухватан начин, уз окупљање свих релевантних заинтересованих страна и у складу са релевантним међународним и европским стандардима заштите људских права.

Колико је питање заштите имовине верских заједница постало једно од горњих питања Православних Цркава сведоче и две најновије представке (бр. представки: 33931/19 и 33585/20) које су Европском суду за људска права упутили представници Украјинске Православне Цркве Кијевске патријаршије против Русије. Предмети се тичу њиховог захтева да се руске власти спрече у намери да верску заједницу подносиоца представке иселе из главних просторија катедрале у Симферопољу, као и да спрече рушење капеле у Јевпаторији на Криму. Њихов захтев спада у 39. правило Европског суда за људска права у којем се каже да Веће Суда, представник одељења или именовани дежурни судија може, на захтев странке, да усвоји привремену меру за коју се сматра да је у интересу странака или правилног вођења поступка. Суд је одлучио да одбије њихове захтеве и проценио да су изван делокруга примене 39. правила Пословника Суда, јер споменуте радње не подразумевају ризик од озбиљне и непоправљиве штете по суштинска права установљена Европском конвенцијом.

Права појединца у оквиру верске заједнице

Иако немамо пресуда које су се бавиле правима појединаца у оквиру Православне Цркве,⁹ сматрамо врло вредним помена степен унутрашње аутономије коју Суд поштује када су у питању све верске заједнице. Наиме, Суд је у многим досадашњим пресудама истицао да права и слободе верске заједнице увек односе превагу над правима и слободама појединца у оквиру те верске заједнице. Чл. 9. не може бити гаранција да појединац има право на неслагање у оквиру своје верске заједнице јер је његова слобода у крајњој мери потврђена могућношћу да напусти дотичну заједницу. Уколико постоји „конфликт између Цркве и њених чланова чл. 9. Европске конвенције о људским правима не штити наводно право потоњег на оспоравање црквене одлуке пред грађанским судовима, зато што су црквени

tional Religious Freedom: Montenegro“), доступан је на њиховој адреси <https://www.state.gov/report-2019-report-on-international-religious-freedom/montenegro/>.

⁹ Случај *Skordas v. Greece* (бр. представке 48895/99, од 15. јуна 2000.) бавио се сукобом свештеника са владиком једне грчке епархије који му је забранио служење Литургије. Господин Скордас је након тога покренуо тужбу како пред грађанским, тако и пред криминалним судовима, укључујући и Државни Савет. Нажалост, Суд је уочио да све правне инстанце нису исцрпљене јер нису окончани сви поступци покренути пред државним судовима па је стога представка одбачена (Rynkowski 2016, 63).

ауторитети једини компетентни за решавање унутрашњих спорова“ (Martínez-Torrón 2005, 619). Две врло важне представке које су се тицале хришћанских де-номинација нашле су се пред Европским судом за људска права и обе су се тицале неслагања појединаца са одлукама црквених власти тих хришћанских заједница, а колико су значајне говори и чињеница да су обе представке биле упућене и Великом већу на разматрање. Будући да је обимна судска пракса изнедрила нешто што се зове *well-established-case law*¹⁰ и да се Суд чврсто држи става о обавезној снази преседана¹¹ укратко ћемо изнети садржину ових случајева, уколико се деси да се слични предмети који се тичу наше помесне Цркве једнога дана нађу пред овим Судом.

Представка *Fernández-Martínez v. Spain* тицала се спора између наставника католичке вероисповести и етике, запосленог у једној средњој школи, и његовог бискупа. Наиме, избор вероучитеља потврђује се одлуком црквених власти, а запослени су од стране државе. Након објављивања чланка у којем је овај вероучитељ открио свој брак и образложио учешће у Покрету за изборни целибат, чији се ставови противе званичном учењу Римокатоличке цркве, бискуп је повукао благослов. Из тог разлога држава није обновила његов уговор о раду. Подносилац представке тврдио је да су овакве одлуке довеле до кршења његових основних права, нарочито права на приватност и слободу вероисповести. Суд се ипак није сложио са овом одлуком. Тесном већином (9 према 8 гласова),¹² Велико веће Европског суда за људска права истакло је да верске заједнице поседују право да делују аутономно, сходно својим доктринарним нормама. Цивилне власти се у одлуке црквених власти не смеју мешати и не смеју заузети место арбитра у интерном конфликту између верске заједнице и њеног члана. Држава нема овлашћења да примора верску заједницу да прихвати или да из заједнице искључи било ког појединца, нити има права да појединцу наметне било коју врсту верске одговорности.

Сличном проблематиком бавио се и случај *Károly Nagy v. Hungary*. Господин Наги био је пастор у Реформисаној цркви Мађарске. У јуну 2005. против њега је покренут дисциплински поступак због спорних изјава које је давао у локалним новинама. Одлуком првостепеног Црквеног суда једно време је био под суспен-

¹⁰ Скраћено WECL, у којима је заправо реч о репетитивним предметима у којима се Суд позива на своју чврсто установљену праксу у односу на одређену повреду Конвенције.

¹¹ „У основи учења о преседану лежи схватање правде, која налаже једнако поступање према свима, а то значи једнако поступање према странкама у истоветним случајевима“ (Поповић 2008, 106).

¹² Међу онима који су се успротивили оваквој пресуди био је и руски судија Дедов који је током суђења изнео свој став да је правило о целибату свештеника супротно идеји основних права и слобода као и да представља кршење Конвенције. „Конвенција штити слободу вероисповести тако да нико не може бити прогоњен због својих верских уверења. Али то не даје право религиозним организацијама да, чак и у име аутономије, прогоне своје чланове због остваривања њихових основних људских права. Ако је циљ система Конвенције да се бори против тоталитаризма, онда нема разлога да се толерише врста тоталитаризма који се може видети у овом случају“ (*Fernández-Martínez v. Spain*, 56030/07).

зијом током које му је ограничено служење. Исти суд је у септембру те године закључио да је подносилац представке починио дисциплинске прекршаје и забрањено му даље служење. У жалбеном поступку, 28. марта 2006. године, другостепени Црквени суд потврдио је ту одлуку. Увређен таквим поступањем, Наги се у периоду од 2006. до 2009. године упорно обраћао мађарским грађанским судовима, све до Врховног суда, тражећи правду и тврдећи да је његова црквена служба аналогна било ком другом запослењу и да треба да буде регулисана од стране државе. Случај је одбачен од стране сваког грађанског суда са ставом да стране које су у спору између себе заснивају однос који је установљен црквеним правом, те да је место за решавање тих спорова црквени, а не државни суд. Након тога, он упућује представку Суду у Стразбуру тврдећи да су таквим поступањем домаћи судови прекршили његово право на правично суђење које је предвиђено чл. 6. ст. 1. Конвенције које гласи: „Свако, током одлучивања о његовим грађанским правима и обавезама или о кривичној оптужби против њега, има право на правичну и јавну расправу у разумном року пред независним и непристрасним судом, образованим на основу закона.“ У својој пресуди од 1. децембра 2015. године, Суд није нашао никакву повреду чл. 6, будући да су цркве слободне да уређују своје унутрашње послове без мешања државе и да се црквене одлуке не смеју укидати одлукама државних судова без врло оправданог разлога. Овакво становиште потврђено је и одлуком Великог већа од 14. септембра 2019.¹³

„Позитивне“ и „негативне“ обавезе државе и питање поштовања аутокефалности

Под поштовањем *аутокефалности* подразумева се не само захтев да се државе уздрже од мешања у заштићена права црквене заједнице, већ се тиме држава може обавезати да предузме и активне кораке како би самосталност цркве била очувана. Позитивна обавеза државе означава, пре свега, дужност државних органа да обезбеде да у духу плурализма и узајамне толеранције постоји верска слобода, док је, с друге стране, држава та која прва има негативну обавезу у погледу уздржавања од мешања у заштићена права (Мурдок 2008, 38). Стицање статуса правног лица и регистрација верских заједница код државних органа, како би за себе омогућиле бројне повластице (изузеће од опорезивања, признање хуманитарног статуса, могућност стицања имовине, као и приступ судовима), представљају најучесталији вид сусрета државне и црквене сфере када је реч о аутокефалности. Најновија историја је показала да је питање регистрације, најалост, у великом броју слу-

¹³ Пресуда је донесена са већином од 10 гласова према 7. У мишљењима судија који су се противили оваквој одлуци може се огледати бојазан да је случај показао да постоји нешто што је ван домета државе, као и да подносилац представке није имао алтернативни пут за задовољење правде којим би решио свој случај. У ситуацији у којој су домаћи судови одбили надлежност из страха да не зађу у оквир аутономије тужене црквене заједнице, појединац је остао незаштићен, што је у супротности са владавином права у демократском друштву, као и са основним принципима на којима се заснива чл. 6. ст. 1. Конвенције.

чајева политичко питање, управо као што су то и етнофилетистичке тежње за стицањем аутокефалије. Обавезујућа снага преседана која је чврсто утемељена у осећају судија налаже да се не смеју правити изузеци нити поступати различито у истоветним ситуацијама. Управо из тог разлога анализа пресуда које следе може бити од велике користи за сваку промену која се у будућности може догодити на „црквеној“ карти света.

Случај *Митрополијанске цркве Бесарабије и ройив Молдавије* био је први пут да Суд одлучује о питању поштовања аутокефалности Православних Цркава из угла процене неутралности и непристрасности тужене државе. Спор између Митрополитанске цркве Бесарабије и државе Молдавије трајао је тачно десет година јер је Влада упорно одбијала да је региструје као верску заједницу, посматрајући је као расколничку фракцију.¹⁴ Наиме, 1992. подносиоци представке отцепили су се и прогласили наследником Митрополитанске цркве Бесарабије (која је постојала до 1944. године), а већ крајем исте године припојени су Патријаршији у Букурешту. Влада је, доказујући своју неутралност, упорно тврдила да је овде реч о сукобу између две Православне Цркве и да она не крши одредбе члана 9. Подносиоцима представке било је обезбеђено право на слободу вероисповести, будући да су имали слободан приступ богомољама те нису имали никаквих ограничења у погледу испољавања своје вере. Уверена да би омогућавањем регистрације био нарушен верски мир у земљи, Влада је своје поступање правдала потребом за очувањем јавног реда и јавне безбедности. У одбрани својих ставова у току суђења представници тужене државе тврдили су да „кријући се под скутом Цркве која је подносилац представке, а која је подређена Букурештанској патријаршији, на делу су политичке снаге које делују руку под руку са румунским интересима, а они су опет склони поновном уједињењу Бесарабије и Румуније“ (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 45701/99, §111). С обзиром на то да је Молдавија релативно млада држава која је независна од 1991. године, признањем Митрополитанске цркве Бесарабије била би угрожена социјална стабилност, па чак и територијални интегритет Молдавије. У пресуди из 2001. године Суд каже да, „зауевши став да Црква која је поднела представку није нова вероисповест и учинивши да њено признање зависи од воље другог црквеног ауторитета који је раније признат, држава није извршила своју обавезу у погледу неутралности и непристрасности“ (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 45701/99, §123). Учешће признате црквене власти у поступку давања дозволе не може се помирити са захтевима чл. 9. ст. 2. јер Суд захтева од државе да учини да сукобљене групе толеришу једна другу, „чак и у случајевима када воде порекло од исте групе“ (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 45701/99, §125). Толеранција коју је Влада исказала не може да замени правно препознавање, иако Суд понавља „да се не може искључити могућност да иза програма неке организа-

¹⁴ Новооснована црквена заједница има приближно око милион чланова међу Молдавцима, 160 клирика, 117 заједница на територији Молдавије и још неколико у другим источноевропским заједницама, а до времена доношења пресуде била је призната од стране свих православних патријаршија, изузев Московске (Martínez-Torrón 2005, 619).

ције стоје циљеви другачији од прокламованих“ (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, 45701/99, §125).

У једној од најновијих пресуда на ову тему која се тиче директно наше Цркве, расправљало се о неуспелим покушајима регистрације *Охридске Архиепископије* у Републици Македонији. Поред свих других угрожавања како верских права појединца¹⁵ тако и колективних верских права ове заједнице, разлози за одбијање уписа у Регистар који је Влада Македоније навела били су: 1) под једном верском заједницом може бити регистрована само једна група, 2) одлука штити македонски народ од манипулације и поделе у неколико верских група, 3) име укључује име или део имена већ регистроване верске заједнице, те 4) да је дотична верска заједница подређена канонском органу који се налази у иностранству.¹⁶ Дана 16. новембра 2017. године, пуних 11 година откад је представка поднета, Европски суд за људска права утврдио је повреду чл. 11. у смислу чл. 9. Доктрина да ниједној другој православној цркви осим МПЦ не сме да буде дозвољено дејство у туженој држави представља доктрину противну доктрини одговорне владе на неутралност и непристрасност и противну принципима религијског плурализма. Хармонична интеракција лица и група која имају различите идентитете од суштинског је значаја за постизање социјалне кохезије. Што се тиче спора око имена,¹⁷ иако признаје да у контексту слободе удруживања име спада у најважније елементе којима се идентификује једно удружење, у овом случају име подносиоца представке је довољно специфично да се разликује од Македонске Православне Цркве – Охридске Архиепископије.¹⁸ Детаљном анализом македонског законодавства утврђено је да ни *Закон из 1997. нити новији из 2007. Закон о њравном сѡаиѡусу цркава, верских заједница и верских ѡруѡа*¹⁹ не садрже забрану регис-

¹⁵ Нажалост, представке које је лично владика Јован Вранишковски упутио Европском суду за људска права су проглашене неприхватљивим јер су, по мишљењу Суда, лоше постављене и нису на најбољи начин искоришћени домаћи правни лекови. У питању су представке бр. 39168/03 и 37973/05.

¹⁶ Када је реч о регистрацији верских заједница, *Закон о слободи вјероисповести или увјерења и ѡравном ѡложају вјерских заједница* који је Црна Гора усвојила у децембру 2019. године, такође инсистира на врло строгим правилима регистрације, усмереним директно против Српске Православне Цркве. У члану 21. инсистира се да се приликом пријаве за регистрацију мора навести назив верске заједнице који се разликује од назива других верских заједница, као и да је регистрација условљена седиштем у Црној Гори.

¹⁷ Колико су се они који управљају самопрозваном Македонском Православном Црквом удаљили од еклисиолошког посматрања читавог проблема говори и податак да су 6. августа 2004. њени представници поднели захтев *Заводу за зашѡиѡиѡу индусѡѡријске својине* („*Завод за зашѡиѡиѡа на индусѡѡрискѡа соѡсѡвеносѡѡ*“) за регистрацију имена „Македонска Православна Црква – Охридске Архиепископије“ у свој регистар заштићених марки (заведено под ТМ 2004/574). Видети *Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia*, 3532/07, §13.

¹⁸ Последњи пут 2009. године регистрација је покушана под именом Грчко-православна Охридска Архиепископија Пећке патријаршије.

¹⁹ Колико су подносиоци представке били спремни на сваку врсту компромиса говори и податак да су приликом подношења захтева за регистрацију 28. априла 2009. године, у пријави навели да се слажу уколико буду регистровани као верска заједница или као верска група (уколико већ не могу као црква), ако суд за регистрацију утврди да је то прикладније.

традије верске организације основане од стране иностране државе или цркве. Коначно, „иако је очигледно да је питање аутокефалности и јединства МПЦ питање од највеће важности за следбенике и вернике ове цркве, као и за друштво у целини, то не може, у једном демократском друштву, да оправда употребу мера које су отишле толико далеко да свеобухватно и безусловно спрече подносиоца представке да започне било какву активност“ (*Orthodox Ohrid Archdiocese [Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy] v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia*, 3532/07, §118).

Иако је прошло три године од доношења пресуде, Влада Северне Македоније још увек није одобрила регистрацију. Европска комисија је 29. маја 2019. године, подсетила да је крајње време да се одлука Европског суда за људска права која се тиче Охридске архиепископије имплементира. У октобру исте године, Влада је исплатила 9.500 еура за нанету штету и трошкове суђења Охридској Архиепископији, али до данас захтев за регистрацију остаје на чекању пред Другим основним судом у Скопљу. Званични разлог за одбијање је и даље спор око имена верске заједнице.

Реакције Православних Цркава на јуриспруденцију Европског суда за људска права

Од када су на адресу Суда у Стразбуру почеле стизати представке које су се тицале заштите верских права и слобода појединаца или верских заједница, међу званичницима Православних Цркава јавио се страх да ће зарад јединства европских принципа доћи до жртвовања историјског и културног наслеђа, као и специфичности националних и верских идентитета држава у којима делују. Неки аутори у отпору православних према Европском суду за људска права виде скептичан став према секуларној структури као таквој што највероватније вуче корене у траумама доживљеним у доба комунизма (Ventura 2013, 2010). Тако су се могли чути аргументи да је концепт људских права плод антропоцентричног и антирелигијског патоса просветитељства, до става да су људска права плод секуларизма и самодовољног хуманизма (Shtekl 2014, 147). Временом је дошло до теоријског прихватања језика људских права, али су се и даље негирали специфични облици њихове практичне примене.

Једна од првих бурнијих реакција на одлуку Европског суда за људска права тицала се пресуде у случају *Свјатој Синода Бујарске Православне цркве (миџро-џолий Инокенџије) џројив Бујарске* из 2009. године. Владика Иларион Алфејев (тада владика Беча и Аустрије) је на конференцији одржаној 31. марта 2009. године (на којој је изабран за представника Московске Патријаршије у европским институцијама),²⁰ изразио забринутост да конкретна судска пресуда не говори

²⁰ Ово представништво постоји у Бриселу од 17. јула 2002. године. Отворено је и делује с благословом Његове Светости Патријарха московског и целе Русије и Светог Синода Руске православне цркве, а разлог постојања је потреба за све ширим дијалогом руске Цркве са европским међународним организацијама.

само о односима одређене државе и одређене верске заједнице, већ ће постати норма која се може применити на било коју традиционалну верску заједницу у Европи. На самом почетку обраћања, он истиче да критика коју упућује нема за циљ да позове на борбу са међународним организацијама, већ да укаже на недостатке у делању Суда. Сама чињеница да је Суд прихватио жалбу такозваног „Синода Бугарске Православне Цркве“ представља индиректну подршку њиховом праву да говоре у име канонске Бугарске Православне Цркве, што показује да у унутрашњем црквеном спору Суд подржава једну од страна. Он је указао да је на несрећу реалност таква да све чешће унутрашње проблеме Цркве процењују спољашњи фактори. Чињеница да се једна расколничка група обратила секуларном суду уместо да прихвати одлуке Свеправославног сабора из 1998. године, сведочи о томе да је иста изгубила своју црквеност, па самим тим и право да заступа православну традицију. „Замислите само да ће сутра сваки појединац желети да искористи своје право и да затражи вођство у Православној Цркви уз сопствено схватање православља. Тада ће православни свет заронити у бездан нереда и видећемо појаву бројних само-проглашених цркава, сличних оној слици коју видимо у протестантском свету“ (Alfeyev 2009).

Изразито негативан став према судским одлукама видимо у изјавама представника Одељења за односе Цркве и друштва Светог Синода Московске Патријаршије, Романа Силантјева. У интервјуу који је дао за часопис *Држава, Црква, Религија*, на питање како оцењује праксу Европског суда за људска права, он одговара да су одлуке овог Суда углавном пристрасне и антируске, те да не вреди обраћати посебну пажњу на њих. Будући да Европски суд за људска права не може поништити одлуке руских судова, нити може захтевати промене у законодавству, Русија није дужна да се у било чему води његовим одлукама (Silantjev 2013, 288).

До велике промене у односу Православних Цркава према пракси Европског суда за људска права долази након одлуке Великог већа у случају *Lautsi v. Italy* (бр. представке 30814/06).²¹ Поље слободне процене држава потписница Конвенције, које је овом приликом истакнуто, улило је наду православнима да ће Суд од сада водити више рачуна о контексту државно-црквеног односа из којег долазе представке.²² Иако је Европа врло често оптужена да је континент без Бога, јуриспру-

²¹ Овај случај тицао се присуства верских симбола у школама, конкретно Распећа постављеног на зидове учионица у Италији. Прва пресуда из 2009. године стала је уз принцип секуларности који државу представља као апсолутно „неутралног и непристрасног“ организатора јавног образовања, те истицање Распећа не може служити образовном плурализму, неопходном за очување демократског плурализма. Влада Италије упућује ову представку Великом већу на разматрање, тврдећи да се пресуда темељи на забуну између принципа неутралности и принципа секуларности, те да је предност дата нерелигиозном, односно анти-религиозном приступу. На Великом Већу поништена је претходна одлука и уважено је поље слободне процене у оквиру којег су деловале италијанске власти.

²² У октобру 2015. године, бивши министар образовања Грчке, Никос Филипс, објавио је своју одлуку да жели да реформише часове верског образовања, премештајући њихов фокус са православног хришћанства на плуралистичнију слику верске стварности. Ово је изазвало велику јавну дебату, а пресуда Великог већа у случају *Lautsi v. Italy* послужила је представницима Грчке Православне Цркве да нагласе да се историја и традиција Грчке морају испоштовати.

денција Европског суда за људска права показује управо супротно. „Европа је континент који се најактивније бори против „угњетавања Бога“ и угњетавања било кога ’у име Бога““ (Ventura 2013, 212).

Закључак

Уколико на правилан начин схватимо речи оца Александра Шмемана да Црква нема другу историју осим историје свог сусрета са светом, схватићемо да Црква никада није, нити се икада сме затворити у самоизолацију. Патити за прошлим временима, величати било који период историје државно-црквених односа, значило би заборавити на чињеницу да је период симфоније између државе и Цркве носио са собом скоро једнак историјски изазов за оне који су богословствовали, као и у време прогона. Мањак знања или недовољна информисаност учинили су да велики проценат хришћана данас *a priori* одбацује све што карактерише савремено плуралистичко друштво, између осталог и модерне правне принципе којима се уређује однос између државе и цркве. С друге стране, кроз анализу судске праксе видели смо да основно поштовање аутономије, колико је довољно за слободно функционисање верске заједнице, свакако постоји. Од времена примене Европске конвенције о људским правима, стразбуршки Суд има улогу арбитра у односима између држава и верских заједница. Број пресуда чији су подносиоци представке званични представници Православне Цркве говори да у црквеној свести ипак постоји незанемарљива доза поверења у институцију какав је Европски суд за људска права. Чињеница да исту могућност користе и „вуци у овчијим кожама“ не сме нас поколебати. Догађаји који су се збили у другој половини 20. и почетком 21. века научили су нас да новостворене државе користе цркву како би изградиле или ојачале сопствени идентитет. Добро проверени образац „Ја желим х“ из чега следи „Ја имам право на х“ омогућио је истим да остваре свој наум. У бројним пресудама Суд изнова подсећа државу да не сме судити о садржају вере и отуда и немогућност дефинисања опсега појма „вероисповест“. Међутим, уколико држава мора задржати неутралност по том питању, од Цркве се то не захтева. Црква сме и мора имати свој став по питању расколничких групација. То не значи да она поседује право на укидање верског плурализма, нити пак може тражити од државе или међународних институција да забране постојање тих покрета. Стицањем правног статуса у једној држави верска заједница не задобија еклисиолошки већ искључиво правни идентитет. Дакле, будући самостална у одређивању свог верског идентитета, уређења и спровођења свог поретка и организације, као и у обављању својих унутрашњих и јавних послова, Српској Православној Цркви за сада је омогућено да у пуном обиму практикује своје верске активности. У којем год смеру се државно-црквено право буде развијало у будућности, јачање црквене свести и стварна, а не теоријска саборност, представљаће једини излаз из кризе која се надвила над православљем и која прети да угрози његово јединство.

Библиографија

Извори

Врховни свети савет Исламске заједнице њројив Бујарске, бр. представке 39023/97.

Serif v. Greece, бр. представке 38178/97.

Светиомихаиловска њарохија њројив Украјине, бр. представке 77703/01.

Păstorul cel Bun (Добри њасѝир) њројив Румуније, бр. представке 2330/09.

Свети Синод Бујарске Православне цркве (миѝројолиѝ Инокенѝије) њројив Бујарске, бр. представки 412/03 и 35677/04.

Еѝархија бумѝмѝанско-никшићка њројив Црне Горе, бр. представке 26501/05.

Миѝројолија црнојорско-ѝриморска и груѝи њројив Црне Горе, бр. представке 26023/05.

Skordas v. Greece, бр. представке 48895/99.

Fernández-Martínez v. Spain, бр. представке 56030/07.

Károly Nagy v. Hungary, бр. представке 56665/09.

Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova, бр. представке 45701/99.

Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, бр. представке 3532/07.

Lautsi v. Italy, бр. представке 30814/06.

„2019 Report on International Religious Freedom: Montenegro“, (доступан је на адреси <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/montenegro/>, приступљено 10. 11. 2020)

„Годишњи извештај Канцеларије заступника Црне Горе пред Европским судом за људска права“, бр. 15–21/2018. год. од 25.04.2018. године (доступан на сајту: www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?Id=313511&gType=2 ; приступљено 11.11.2020)

Литература

Ђирилична

Ђурђевић, Н. (2009). *Осѝваривање слободе вероисѝовесѝи и ѝравни ѝоложај цркава и верских заједница у Реѝублици Србији*. Београд: Службени гласник.

Мурдок, Џ. (2008). *Слобода мисли, савесѝи и вероисѝовесѝи: водич за ѝрмену члана 9 Евројске конвенције о ѝудским ѝравима*. Београд: Савет Европе.

Поповић, Д. (2008). *Евројски суд за ѝудска ѝрава*. Београд: Службени гласник.

Латинична

Alfeyev, N. (2009). „Address by Bishop Hilarion of Vienna and Austria Moscow Patriarchate Representative to European international organisations“, (доступно на сајту: <http://www.>

spc.rs/sr/address_bishop_hilarion_viena_and_austria_moscow_patriarchate_representative_european_international_ ; приступљено 13. 11. 2020.)

Durham, C. (2001). „The Right to Autonomy in Religious Affairs: A Comparative View“, in: *Church Autonomy: A Comparative Survey*, Gerhard Robbers (yp.), Frankfurt am Main: Peter Lang.

Martínez-Torrón, J. (2005). „Limitations on Religious Freedom in the Case Law of the European Court of Human Rights“, in: *Emory International Law Review* 19, pp. 587–636.

Rynkowski, M. (2016). „Religious Courts in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights“, in: *Ecclesiastical Law Journal*, Vol. 18, Issue 1, pp. 62–66.

Silant'yev, R. (2013). „Russia should not be guided by the European Court of Human Rights“, in: *State Religion Church*, Vol. 31, No. 2, pp. 286–290.

Shtekl, K. (2014). “The Russian Orthodox Church Approach to Human Rights”, in: *State Religion Church*, Vol. 32, No. 3, pp. 146–165.

Ventura, M. (2013). „Law and Religion Beyond National Borders: The Virtue of the European Court of Human Rights“, in: *State Religion Church*, Vol. 31, No. 2, pp. 177–212.

Decisions of the European Court of Human Rights as an Example of (Not) Respecting the Autonomy and Autocephaly of Orthodox Churches

Summary: It is the duty of every country that becomes a member of the Council of Europe to sign an acceptance of all responsibilities and obligations that ensue upon its ratification of the European Convention of Human Rights. What constitutes the guaranteed religious rights defined in Articles 9 and 11 of the European Convention of Human Rights, and how much has case-law so far honoured the principles of autonomy and autocephaly of Orthodox Churches, is the core question of this paper. Analysis of the key court decisions, brought by the European Court of Human Rights dealing with the Orthodox Churches, could give us an answer what to expect in church-state legal relations development. It can also help the Serbian Orthodox Church to develop a legal point of view in order to protect itself from other potentially harming religious groups.

Key words: European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, freedom of religion, freedom of association, autonomy, autocephaly.